

# Evolutio és sociologia.

(*Prolegomena egy leendő sociológiához.*)

Írta: BARTÓK GYÖRGY.

## II.

### 5. Társadalmi fejlődés.

Az emberiségnek és az emberi társadalomnak fejlődésébe vetett hit nem egyidejű az emberiséggel. A természet uralma alatt álló népek, melyek értelmiségök csekély erejénél fogva nem voltak képesek a természettel szemben némi önállóságra tenni szert, inkább a boldogabb múlt eseményein szerettek elmerengeni s a múltból festettek maguknak színdús képeket. Még a rómaiak hite is egy arany-korról regél és a biblia is oly csodás időkről tesz említést, mikor az angyalok a föld fiaival illetve leányaival elegyedtek össze. Általában véve az ó-kori népek képzelete a fejlődés tetőpontját a múltban helyezte el s a jelent már csak visszafejlődésnek, hanyatlásnak tekintette. A múlt volt a boldog és tökéletes idő, mikor az ó-szövetség elbeszélése szerint munka és fáradság nélkül éltek boldog őseink a paradicsomban.

A fejlődésnek mily hosszú idejére volt szükség, míg az ember megtanulta becsülni a munkát, amíg annak igazi értéket tudott tulajdonítani.

Az emberi művelődésnek leghathatósabb eszköze a lenézett munka lőn s ennek kapcsán megváltozott a népek felfogása is az emberiség, múltjáról és jövőjéről. A fejlődés tető-

pontja a múltból a jövőbe tétetett s a haladásba vetett hit napról-napra hódít. Elégületlen lelkek természetesen akadnak mindig, akadnak ma is, akik pessimismusuk szemüvegén át sötétnek látják úgy a múltat, mint a jelent és a jövőt. Az emberiség intellectualis fejlődése és ezzel párhuzamosan, a társadalom fejlődése tagadhatatlan. Mielőtt azonban fejtegetéseinkben tovább haladnánk, meg kívánjuk jegyezni, hogy a mi felfogásunk szerint az emberiség értelmi fejlődése volt alapja az ember socialis fejlődésének. Az egyén fejlődése nélkül nincs társadalmi fejlődés, mert a társadalom nem valami független alakulat, amely képes lenne önmagában véve a fejlődésre anélkül, hogy tagjai ne fejlődjenek. *Az egyéni fejlődés a prius, amelyből szükségképen következik a társadalom fejlődése.*

Az emberiség fejlődése felől azonban igen sokan táplálnak kedvezőtlen nézeteket. E nézetnek legtypusosabb képviselője ROUSSEAU, aki tudvalevőleg oly nagy bizalmatlansággal viseltetett az emberiség jövője iránt, hogy a természethez való visszatérést ajánlotta, mint egyedüli orvosszert a társadalom és az emberiség nyomorúságai ellen.

Mindazonáltal – úgy gondoljuk – az emberiség fejlődése tagadhatatlan. A kőkorszak durva emberétől a villamosság és repülőgépek idejének kifinomult emberéig nagy utat kellett megtennie az emberiség fejlődésének. Ez alatt a hosszú fejlődés alatt nagy átalakuláson ment át az egyes ember lelke, tehát a társadalom élete is.

*A társadalmi fejlődés folyamata tehát teljesen párhuzamos az egyén fejlődésével.* Minél fejlettebb az egyén, annál fejlettebb a társadalom is, mert hiszen a társadalom, ha nem is olyan szerepet visz az emberrel szemben, mint a méhvel szemben a kas, vagy a hangyával szemben a boly, mégis csak az ember terméke. Az ember pedig mást nem adhat, csak ami lénye, éppen mint a Madách Lucziferje. Es minél inkább azt adja az ember, ami lényege, annál inkább lesz tökéletes a társadalom.

A társadalmat tehát nem lehet oly módon elszakítani az egyéntől, amint azt a biologikus sociologia s hívei szeretnék. A társadalom nem a természet műve ugyan, de nem is kerekedhetik az egyén fölé. Ahol a társadalom kezd megcsonto-

sodni s a vezető szerepet kiragadja az egyén kezéből, ott a fejlődés zsákutczába jutott.

A társadalom ugyanis nem mozgatója a fejlődésnek, hanem inkább csak hordozója. Lehetővé teszi ugyan az egyén fejlődését, de ez a fáradsága busás kárpótlást nyer az egyén kiválóságában, amely a társadalomnak hasznot szerez. Szóval: a társadalom fejlődésének az egyén szab czélt és irányt. Ahol az egyénnek nincs »magasra vívó szenvedelme«, ott a társadalom élete sivár képet mutat. Gondoljunk csak a magyar nemzet fejlődésének egyes szakaira.

A társadalom fejlődését az egyén fejlődése nélkül megérteni képesek nem vagyunk. Vagy azt kellene ebben az esetben feltennünk, hogy a társadalom, mint egy teljesen mystikus hatalom, titkos erővel rendelkezik, amelyek képessé teszik a fejlődésre, vagy azt kell állítanunk, hogy a fejlődés valamelyes mechanikus tülekedés eredménye. Az első felvétel teljesen elgondolhatatlan; az evolúciónak mechanistikus felfogását pedig már előbb visszautasítottuk.

E felfogással merőben ellenkezik a BOURDEAU elmélete (*L'histoire et l'historien*, Paris 1888), amely szerint a fejlődés a tömeg productuma, az ismeretlen hősöké, a középszerűeké, mert az ész nem az egyes tulajdona, hanem a fájé. - BOURDEAU azonban félreismeri a dolgot. Az ész nem az egyes ember tulajdona ugyan, de a »kimívelt emberfő« mégis csak felülemelkedik a névtelen középszerűeken. A tömeget állítani oda a fejlődés vezetőjéül talán mégsem lehet, ha ismerjük a tömegnek természetét, melyről GUSTAVE LE BON igazán nem fest valami kedvező képet. - A különböző dolgok természete között élesebb megkülönböztetést kellene tennünk, nehogy elhamarkodjuk a dolgot s egy helytelenül megállapított fogalomra egy egész rendszert állítsunk fel.

Ha ekként meggyőződünk arról, hogy az emberiség fejlődése tagadhatatlan s igazat adunk RENANNAK, ki egy BERTHELOT-hoz intézett levelében azt írja: »A haladás termékeny csirája nélkül az idő örökre meddő marad«, ha beláttuk, hogy a társadalom fejlődése az egyén intellectualis fejlődésével párhuzamosan halad, megrajzolhatjuk a fejlődésnek képét és megvilágosíthatjuk természetét.

## 6. A társadalmi fejlődés lényege.

A mint dolgozatunk egyik korábbi részében láttuk, mikor valamely dolognak fejlődéséről beszélünk, értékelünk. Fejlődésről és haladásról csak akkor lehet szó, ha van *ami* fejlődjék és van *amivé* fejlődjék. Mikor tehát valamely társadalomnak vagy egyénnek fejlettségi fokát állapítjuk meg, akkor a tényleges állapotot ítéljük meg valamely »kellő« állapotához mérve azt.

A társadalmi fejlődés lényegének tárgyalásánál azt kell első sorban eldöntenünk, hogy mi ennek a fejlődésnek a célja.

Valamely lény fejlődésének célja az, hogy lényegét lehető teljes mértékben kifejthesse. Minél magasabb fokára haladott valamely organizmus e fejlődésnek, annál nagyobbra fogjuk értékelni és minél alacsonyabb fokán maradt a fejlődésnek, annál kisebb értéket tulajdonítunk neki.

*Az ember fejlődésének sem lehet más a célja, mint saját lényegének kifejtése.* Az már most a kérdés, hogy mi az ember lényege? E kérdésre az idők folyamán igen különböző feleletet adtak a tudósok, a vallásalapítók, a bölcsészek. Amint tudjuk vannak olyanok, kik az ember lényegét az akaratot állítják. Mi azonban úgy vagyunk meggyőződve, hogy az akarat csupán forma, melyben a tartalom megvalósulásra tör; de nem lényege az embernek, hanem csak egyik lényeges tulajdonsága. Mások ismét az ember szellemiségét tagadják meg, miként pld. HELVETIUS, aki híres művében azt írja, hogy az emberek az anyag produktumai.

*Az ember lényege az intelligentia* Az ember feladata, fejlődésének célja az intelligentiának minél erőteljesebb mértékben való kifejtése. Az intelligentia a legmagasabb érték, melyre minden embernek törekednie kell, hogy azt megvalósítsa. Amint SZÉCHENYI a Hitelben mondja: »Minden kifejlődés, előmenetel, erő érték és szerencsénk legmélyebb sarkalata a kimívelt emberfő. *Az ész erő.*«

Az intelligentia uralma biztosítja számunkra a szellem szabadságát és az intelligentia ereje tesz minket méltókká az ember nevezetre. *Ezért mondtuk, hogy a fejlődés célja*

*az intelligentia legmagasabb fokának elérése és ez által a szellem, szabadságának biztosítása.*

Az emberiség fejlődése, tehát a társadalom fejlődése is, az intelligentia érettségének fokától függ. Nem magyarázható tehát olyan mechanikus módon, mint a hogyan DURKHEIM és iskolája akarja. DURKHEIM ugyanis megállapított primitívus socialis tényekből szeretné levezetni az összes társadalmi tünetmenyeket és formákat. A fejlődés ekként merőben mechanikus s nem bizonyos alapvető eszméknek megvalósulása, hanem tényeknek egymásra következése olyformán, hogy a primitívus tény magyarázza a bonyolultabb tünetmenyt.

A DURKHEIM-féle sociologia éppen úgy félreismeri a társadalom fejlődését, mint a biologikus társadalomtudomány. Az eszméknek uralmát, az intelligenciának erejét szinte semmibe sem veszi és számúz a sociológiából minden értéket, minden célt, mely felé a fejlődésnek haladnia kell.

A teleológiai nem lehet teljesen figyelmen kívül hagynunk a társadalmi és emberi fejlődés magyarázatánál. Mert ha azt tennők, akkor KANT szavai szerint »egy vigasztalan Körülbelül lépne az ész fonalának helyébe.« Csakhogy természetesen ennek a teleologianak nem szabad cél-okokat kitűzni, hanem oly értelemben kell vennie a célt, amint azt dolgozatunk második részében megvilágítani iparkodtunk.

A fejlődés folyamán ezek szerint az intelligentia, az ész a fejlődés tárgya. Ha ezt nem tartjuk szemünk előtt, úgy tetteink és cselekedeteink nélkülözni fognak minden útmutatást s a bennük levő természetes hajlamok igen sokszor haszontalanul és cél nélkül pazarlódnak el. Az emberiség a maga boldogságát nem várhatja mástól, csak önmagától és ezt a boldogságot nem szerezheti meg másként, csak esze által. Ezért mondja SZÉCHENYI: »az ész erő, tehát boldogság«. Az egyén fejlődése, melytől függ a társadalom fejlődése is, nem egyéb, mint haladás az intelligentia uralma s ezáltal a szellem szabadságának uralma felé. A fejlődés tetőfoka az intelligentia korlátlan uralmának megvalósulása. Haladás a fejlődésben nem más, mint az észnek mind erőteljesebb és erőteljesebb megnyilatkozása.

A fejlődésnek legelső fokán az ösztönök küzdelméből alig csillan ki egyszer-egyszer az intellectus fénye. A fejlődés

tetőfokán az intellectus fénye beárnyékolja az ösztönöket s azoknak küzdelmét a helyes irányba hajtja. A fejlődés tetőfokán szabad az ember, mert csak intellectusa szavának engedelmeskedik.

### *7. A társadalmi fejlődés menete.*

Az értelmiségnek alacsony fokán álló embernek élete merőben az ösztönök uralja. A primitív ember megelégszik azzal, hogy életét fenntartja; ennél többre soha sem vágyik. Egész értelme a táplálkozásnak szolgálatában áll; éhségének és szomjúságának csillapítása egyetlen törekvése. A természet dúsán megterített asztala várja s neki csak melléje kell ülnie, hogy élvezze azt, amit a természet oly bőkezűen ad neki. Ez az igazi paradicsomi élet, melyet nem háborgat nyugalomban az ész parancsoló szava, de amely alig is emelkedik felül a pusztán állati életen.

*Az egyéni fejlődésnek ezen a fokán alig lehet szó társadalmi életről* A házasság fogalma is egybeesik a nemi egyesülés fogalmával. Az erőteljes hím harcban, illetve harc által szerzi meg magának párját, akivel brutális, állati módon bánik és aki rendben tartja urának fegyvereit, táplálékát elkészíti, mert ha ura nincs megelégedve vele, elűzheti, eladhatja, sőt meg is ölheti. E fokon tehát semmi nemű erkölcsi kötelék nem fűzi egymáshoz a nemeket, hanem csupán a sexualis vágy és szükséglet hajtja őket össze. Ha kevés az asszony, több férfiú is lehet ura rendre-rendre, mint például Tibetben, hol a többférjűség ma is divatos.

A műveltségnek legalsó fokán tehát nem beszélhetünk semminemű társadalmi életről s még kevésbé társadalmi fejlődésről. Hosszú időre van szükség, míg a táplálkozás terén is fejlődés mutatkozik s e fejlődésnek mozgatója már az értelem. Hogy hol kezdődik az értelem szerepe e terén, nehéz eldönteni.

A természet rendje azonban kényszeríti az embert, hogy társaságos életet éljen s ennek formái között fejlessze ki mindazokat a hajlandóságait és tehetségeit, melyeket a természet beleplántált.

Az ösztöniség és pusztá érzékiség állapotából fokozatosan kiemelkedvén, a fejlődésnek egy magasabb fokára küzdi fel magát az eddig csak táplálékáért élő ember. A táplálék megszerzésének egyre fokozódó nehézsége, az egymás ellen való védekezés sikeressége egyaránt hajtja az embert, aki különben az elszigetelt élet után is erős vágyat érez, hajtja, hogy egymás támogatására és segítésére csomókba verődjék, társas életet éljen. A természet erői felett való uralom csak a társas életnek lehet az eredménye.

Hogy mikor kezdődik a fejlődésnek ez a foka, nehezen állapítható meg. Kétségtelen dolog azonban, hogy mihelyt az ember a pusztán animális életből kiemelkedett, azonnal reálépett a társas élet terére s e pillanattól kezdve a fejlődés lassú, de folyton-folyvást tartó az ösztöni élet állapotából az ész uralmának kora felé. De igazi társadalmi élet még ezen a fokon sem várható, mert hiszen az esetleges és változó egyesülés teljes mértékben a nyers egoizmuson alapszik: egyik ember a másikban csak eszközt lát, még pedig védelmi eszközt saját bőrének épségben tartására. Ez a társas élet nem sokat különbözik a csorda-élettől, melyet szintén nem pszichikai, hanem csak fizikai-physiologiai kapcsok tartanak egybe. Amíg pedig a társas életnek összetartója csak physiologiai természetű, addig társadalomról, társaságról szó sem lehet. Csak nyáj, vagy csorda az.

A társas együtt-élés azonban mégis kedvező talaj az értelem, az ész fejlődésére. KANT szerint az ember lelkében ott van egyfelől a társas életre való hajlam, de ott van másfelől az isolait életre való hajlandóság is. Az ember lelkének ebből az antagonismusából származik és ered a társadalom, mely a fejlődést lehetővé teszi. Ez az antagonismus a haladásnak forrása.

A társas együtt-élés folyamán mindinkább belátja az ember annak hasznos voltát s törekszik éppen ezért némiképp állandósítására. Az elszigeteltségre való hajlandóság hátterbe szorul a társas életre való hajlandóság mellett s a *haszon* szempontja megteremti mindazokat a tulajdonságokat, melyek az embert a társadalom alapítására és fenntartására vezetik.

És e ponton már fellép az eszmék uralma. A fejlődő

emberi ész kezdi a jelenségek okát kutatni s gyermekies, naiv feleletet ad a napról-napra felvetődő kérdésekre. A mythologizálás megszületik, mint az emberi lélek egyik funkciójának nyilvánulása, és létet ad annak a számtalan vallásos eszmének, amely olyan fontos szerepet játszik a társadalmi formáknak kialakulásában. Ez a gyermekes mythologia földöntúli hatalmakat teremtett s ezeknek a földöntúli hatalmaknak akarata döntőleg folyt be az emberi társadalom életébe. És ha igaz az, hogy a társadalom fejlődésével a vallás is fejlődött, megfordítva is igaz: a vallás fejlődésével a társadalom is fejlődött. A hatás kölcsönös. E kölcsönhatás természetét könnyen megértjük, ha tudjuk, hogy úgy a vallás, mint a társadalmi élet fejlődése az értékelésen nyugszik s arra utal.

A fejlődésnek ezen a fokán születik meg a *család* és válik állandóvá, mint lelki alakulat, mely nem csupán sexualis egyesülés, hanem lelki kötelék által egybefűzött egész. A családok egyesüléséből áll elő azután a nemzetség, a nemzetségek csoportosulása adja a törzset, s a több törzsnek szervezkedése egy törzsszé: a nép.

A család megalakulásával együtt jár a *tulajdon* eszméje is. A család és tulajdon alapja a társasági életnek.

A családnak, nemzetségnek, törzsnek, népnek közös céljaik vannak s e közös célok felé induló hatásfonatok mind bonyolultabbá és szervezettebbé teszik a társadalmi életet, mely nélkül az ember már megélni sem tudna.

A közösen viselt harczok zsákmánya a közös birtokot növeli, a közös isteneknek tisztelete a közösség érzetét erősíti, mert hiszen ők mindnyájan egy atyának a gyermekei, aki, ha egy tag megsérti, az egészre haragszik s ha haragjában büntet, az egész közösségnek engesztelését várja.

A harczban tanúsított vitézség jutalma a nagyobb zsákmány és a nagyobb birtok. A nagyobb birtokkal nagyobb tekintély jár s a társadalom részekre tagozódik aszerint, hogy kinek nagyobb vagy kisebb a birtoka és tekintélye.

A tekintély és tisztelet azt illeti, aki erősebb és hatalmasabb. Ez egészen természetes is. Ha a társadalom fennállása az izmok erejétől függ, illő, hogy a kinek legerősebb izma van, az a legtekintélyesebb és a leggazdagabb is legyen. A birtok tehát nem rablás s a tekintély nem kierőszakolt, hanem érdemeknek méltó jutalma mind a kettő.



Az ekként tagozódott társadalomnak is van eszménye és ez a legerősebb férfi. Ez az ideál serkenti és ösztökéli az ifjakat testük erejének edzésére, a vitézség gyakorlására, a bátor harczra. Ez az ideál szabja meg az egész társadalomnak színezetét és jellegét. Ez az ideál hevítette az ősmagyarok lelkét, mikor nemzetiségüknek legvitézbbjét ültették trónusukra, s viszont az ősmagyarok rablóhadjáratainak nyomorúságos eredménye mutatja, hogy milyen ártalmas egy népre nézve, ha oly eszmény ápolására törekszik, amelyet már az idő s a kor jóval meghaladott. Bizony igaza van NIETZSCHEnek: jaj annak a népnek, amely nem tud jobban értékelni, mint a szomszédja. És hozzátehetnők: jaj annak a népnek, mely helytelenebbül értékkel, mint a szomszédja.

De az erős férfiú mellett szüksége van az alakulófélben levő társadalomnak, legyen az nemzetség, törzs vagy nemzet, egyszersmint bölcs férfiúra is, ki a célhoz vezető eszközöket okosan tudja megválasztani. A nemzetek régi történetének feljegyzői mindig is eldicsekszenek azzal, hogy a nép fejedelme pedig vitéz és bölcs férfiú vala, ami igazán is kell, hogy legyen^ mert vitézség és bölcsesség nélkül társadalom meg nem alakulhat, állandóvá nem lehet,

A társadalom, ha megerősödött és élete csendesebb mederbe terelődött, oly egyéneknek szükségét érzi, akik képesek fejlődéséről gondoskodni, annak lehetőségét biztosítani, irányát és eszközeit megjelölni. A társadalom fejlődésében itt lép mind nagyobb mértékben előtérbe az egyén.

Az általános fejlődés menete eddig tehát a következő. Az ember elsőben tisztán csak él és táplálkozik. Táplálékát ott veszi, ahol találja s akkor eszik, amikor sikerül eledelre szert tennie. A csak táplálkozó s önmagát úgy ahogy fenntartó ember egyedül él, társakra nem szorul. Később azonban a táplálék megszerzésének nehézsége s az érte folytatott harcz reákényszeríti a csorda-életre, amelyből hiányzik eleinte minden nemesebb kötelék, de amely magában rejtí az igazi társasági életnek csiráját. Ilyen társasélet pld. a tasmaniaiaké, akik számos csoportban élnek, melyeknek kapcsa egy közös totem, de máskülönben teljes anarchia uralkodik közöttük; csak harcz idején gyűlnek egy közös főnök köré, akinek tekintélye azonban csak addig tart, amíg a veszély. (Lásd a tasmaniai

társasélet jellemzésére LETOURNEAU: La sociologie d'après l'ethnographie (3. ed.) cz. műve IV. könyv V. fejezetét.)

A társasági élet kezdetén természetesen első feladat a máimeglevő társadalmi rendnek erősítése és fentartása, amire tisztán *hasznos* motívumok mellett a vallási eszmék is befolyanak. Rendre-rendre kialakul a *család* és *tulajdon*, »a világnak kettős mozgatója«, amelyeknek védelme *erős* és *bölcs* férfiak vezetésére szorul. A fejlődésnek e fokáig túlnyomó részben a társasélet fentartásáért, a társasfonatok erősítéséért folyik a küzdelem. Az ifjak eszménye az *erős* férfiú, az egész társadalomé vagy, hogy helyesebben fejezzük ki magunkat, az egész közösségé a *bölcs* és *erős* férfiú. Az erő által megszerzettet a bölcsesség tudja jól felhasználni s rendezni.

Ha a társadalom alapjai kellőleg megerősítve vannak, ha létezése a külső erők támadásaival szemben biztosított, akkor jön el valóban annak az ideje, hogy a társadalom belsőleg építtessék, tehát fejlesztessék. E békés fejlődésnek mozgatója az *intelligentia*, amely a maga erejével mind nagyobb és teljesebb mértékben hozza felszínre a valóságos szellemi értékeket és teszi azoknak uralmát mind szélesebb és szélesebb körben elismertté. A socialis fejlődésnek ezek szerint az *intelligentia*, a *kimívelt emberfő*, az igazi mozgatója. Enélkül fejlődésről beszélni szavakkal való játszadozás.

Az intelligentiának eme szerepéről hosszabb fejtegetésekbe bocsátkozni ezúttal nem kívánok. Sokkal fontosabb ez a szerep, semhogy egy pár lapon azt megállapítani lehessen. Csak azt kívánom még megemlíteni, hogy az intelligentiának hordozói nem a társadalmak, illetve nem a tömegek lévén, hanem az egyén, természetes és magától érthető dolog, hogy a társadalmi fejlődésnek mozgatói sem lehetnek a tömegek, hanem csak az *egyének*, a kimívelt individuumok, akik képesek felismerni azokat az értékeket, melyeknek megvalósításával a társadalom fejlődése jár együtt. Tehát nem a tömeg vezeti az egyént, hanem az egyén vezeti a tömeget s bolondíthatja vagy bölcsen vezetheti a neki adott tehetségek szerint.

A társadalmi fejlődésnek ezen a fokán érzéki és testi *harcz* helyett a *szellemi harc* az uralkodó s ez a harc adja meg az egyes társadalmak színezetét, alakítja azoknak jellegét. Mutasd meg nekem, hogy miféle értékekért küzd vala-

mely társadalom s én megmondom, hogy milyen jövő vár arra. Kicsinyes, önző célokért folyó küzdelem a bukás örvénye felé vezet. Valódi, szellemi értékekért vívott harc fel a magasba von s a fejlődésnek egyetlen eszköze. Az eszmékért folytatott tusa biztosíték a fentmaradásra. A szellem, a tudás égből szálló sugár, amely egyedül tesz nemessé mindenkit. MADÁCH Ádám-Keplere méltán botránkozik meg ledér felesége szemrehányásain, mikor e szavakra gyúl:

Kétséges rang-e hát szellem, tudás,  
Homályos származás-e a sugár,  
Amely az égből homlokomra szállt?  
*Hol van nemesség más ezen kívül.*

*A társadalmi fejlődés tehát párhuzamosan halad az intelligencia fejlődésével és e fejlődésnek mozgatói az eszmék, melyek közös célú tűznek a társaság elé, hogy azoknak megvalósítására törvén, folytonosan előre haladjon a fejlődés útján.*

Minden új eszme, mely sokszor, sőt a legtöbbször nagy forrongások közt születik meg, erős és hathatós lökést ad a társadalomnak a fejlődésre vagy visszaesésre aszerint, hogy milyen az az eszme: vajjon ehető almát termel-e vagy MADÁCH által említett rothadt almát »mely kint piros, de bélé por.«\*)

Összegezzük végül röviden fejtegetéseink eredményét. E Szemle múlt évi májusi füzetében megjelent cikkem fejtegetései azt a kérdést igyekeztek megvilágítani, hogy vajjon a társadalom a természet közvetlen produktuma-e vagy pedig emberi termék. *A jelen értekezésijén azt szerettem volna kimutatni, hogy a fejlődés fogalma axiológiai természetű s a társadalom fejlődése mechanikus úton meg nem magyarázható.*

A DARWIN-SPECERI sociologia a társadalom fejlődését a pusztán alkalmazkodás és a struggle for life eredményeképpen fogván fel, nem képes megérteni, hogy miben áll a társadalom lényege s még kevésbé azt, hogy miben nyilvánul a tár-

\*) Az eszmék ezen jelentőségének tárgyalását lásd Böhm: »Az idea és ideál értékelméleti fontossága« ez. értekezésében.

sadalom fejlődése. A társadalom statikáját talán még úgy, ahogy, megérthetjük ennek az elméletnek a segítségével, de már dinamikáját semmi esetre sem.

A társadalom fejlődése szorosan az egyének fejlettségének mértékétől függ; az egyének fejlettsége pedig az intelligentia fejlettségének eredménye. A társadalmi fejlődés tehát az intelligentia fejlődésével párhuzamosan halad. Minél intelligensebb az egyén, annál fejlettebb a társadalom. Minél értékesebb eszmék szolgálatában állanak az egyesek, annál bátrabban nézhetnek a jövő elé a társadalmak. A hol az egyetlen eszme a megélhetés, ott már csak vegetatio van, de nem emberi élet. Ahol eszmék és ideálok uralkodnak s vezetik az emberek cselekedeteit: az a társadalom életrevaló, fejlődésre képes s jövője biztosítva van.